ПІДГОТОВКА ДО НМТ

6–11 КЛАСИ

ШПАРГАЛКА

ПОВНИЙ ШКІЛЬНИЙ КУРС

Ірина СКИРДА, Сильвестр СЕЛЕГЄЄВ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ТАБЛИЦІ
ВИЗНАЧЕННЯ
ПРИКЛАДИ

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ВЕСНА

6 КЛАС

РОЗДІЛ 1. СТАРОДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Боспорське царство

— Засноване **480 р. до н. е.** внаслідок об'єднання держав-полісів Керченського півострова; до царства належали Приазов'я та землі Кубані.
— Монархічна форма правління; найвідоміший цар — **Мітрідат VI Євпатор.**
— Широке використання праці рабів; значна частина місцевого, негрецького населення.
— Занепад Боспорського царства під натиском гунської навали

7 КЛАС

РОЗДІЛ 1. ВИНИКНЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ

Розселення літописних слов'янських племен на території сучасної України

— **Поляни** (між притоками Дніпра — Тетеревом і Россю).
— **Древляни** (уздовж річок Прип'ять, Тетерев, Горинь).
— **Сіверяни** (басейн Дніпра, Десни, Ворскли, Сули, Дінця).
— **Волиняни (дуліби)** (басейн Західного Бугу й Прип'яті).
— **Тиверці** (нижня течія Дністра й Прута).
— **Уличі** (між річками Оріль і Дніпро, біля Південного Бугу).
— **Білі хорвати** (межиріччя Збруча, Дністра, Прута)

Суспільство та господарство східних слов'ян

Соціальна структура

— На чолі племінних утворень східних слов'ян — **князі**, які зосереджували у своїх руках верховну владу і командували військом.
— Важлива роль **дружинників** — воїнів, які були опорою князя і допомагали йому в управлінні та захисті земель.
— Основне населення — вільні селяни (общинники), які обробляли землю.
— Скликання **віча** — народних зборів для розгляду найважливіших громадських справ

Господарство

— Основа господарства — **землеробство**; вирощували пшеницю, ячмінь, жито, просо тощо; практикували різні системи обробки землі — підсічно-вогневу, перелогову тощо.
— Розвиток **городництва,** яке забезпечувало населення овочами.
— Важлива роль **тваринництва**: розводили велику рогатої худобу, свиней, овець, кіз, коней.
— Поширення ремесел: ковальство, гончарство, ткацтво, ювелірна справа тощо.
— Розвиток торгівлі: основний торговельний шлях — «Із варягів у греки», що зв'язував північні райони країни з південними руськими землями і скандинавські країни з Візантійською імперією

Релігійні вірування
Сповідування **язичництва** — релігійних вірувань, що передбачали поклоніння численним богам (Сварог, Стрибог, Перун, Велес тощо) та силам природи; служителі язичницького культу — волхви. Культ предків

Сусіди східних слов'ян	
Авари	Кочові тюркомовні племена, які в другій половині VI ст. розгромили слов'ян-антів, вторглися в *Центральну Європу* і заснували державу — **Аварський каганат**; слов'яни називали авар **обрами**
Болгари	Тюркомовний народ, який у VI ст. в *Приазов'ї* створив власну державу — **Велику Болгарію**; під ударами хозар держава розпалася, частина болгар відкочувала у *Поволжя*, частина — на *Дунай*, де в VII ст. створила **Болгарське царство**, а згодом асимілювалася з місцевим слов'янським населенням; решта болгар залишилася в *Північному Причорномор'ї*, *Криму*, *Подонні*, де змішалася з місцевим населенням
Хозари	Тюркомовний кочовий народ, який у VIII ст. завоював *Північне Причорномор'я* до верхів'їв *Сіверського Дінця* та *Дону* і *Східний Крим*, створивши державу **Хозарський каганат**; слов'янські племена сплачували данину хозарам
Візантійська імперія	Важливий економічний, торговельний і культурний партнер східних слов'ян, володіння якого сягали узбережжя Чорного моря та Криму; слов'яни торгували з Візантією, переймали елементи її культури та релігії, прагнули поширити свій вплив на море, що призводило до періодичного загострення відносин з Візантією до стану війни
Варяги (нормани)	Войовничі народи *Скандинавського півострова* I тис., предки сучасних данців, норвежців і шведів; слов'яни називали їх **варягами**, а Західна Європа — **норманами**; здійснювали набіги на сусідні держави; північні слов'янські племена
У результаті: ці сусіди впливали на розвиток східнослов'янських племінних союзів, стимулюючи торгові, військові та культурні контакти, що сприяло формуванню передумов виникнення держави — Русі-України	

Виникнення Русі-України
Діяльність військово-торгових груп норманів-русі у Східній Європі
— Значний вплив діяльності військово-торгових груп норманів-русі на політичний, економічний та культурний розвиток регіону. — Активна участь у завоюваннях і встановленні контролю над ключовими територіями; перебування на службі у місцевих правителів як найманців.

— Прокладання важливих торгових шляхів, зокрема **«із варяг у греки»**, який з'єднував Балтійське море з Чорним через річкові системи Східної Європи.
— Участь у заснуванні та зміцненні ранніх державних утворень, зокрема Русі-України; поступова інтеграція норманів-русі в місцеву спільноту

Осідання русі на Середньому Подніпров'ї. Виникнення Русі

— Осідання русі на Середньому Подніпров'ї, що призвело до утворення Русі-України, формування її політичної, економічної та культурної структури.
— Участь русі в об'єднанні місцевих слов'янських племен.
— Перетворення Києва на важливий політичний і культурний центр, осередок розвитку міжнародної торгівлі.
— Економічне зростання, спричинене розвитком землеробства та ремесел.
— Виокремлення племінної верхівки, формування дружини, складання примітивного апарату влади, утвердження місцевих князівських династій.
— Активна зовнішня політика (походи на Візантію)

РОЗДІЛ 2. РУСЬ-УКРАЇНА НАПРИКІНЦІ X — У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XI ст.

Культура. Повсякдення. Релігійне життя

Усна народна творчість. Писемність. Освіта

— **Билинний епос** (головні теми: боротьба із загарбниками, єдність і велич Русі; билинні герої — Микула Селянинович, Микита Кожум'яка, Ілля Муромець, Добриня та ін.
— Після хрещення Русі поширення *писемності* до запровадження християнства; створення нової абетки просвітниками **Кирилом** та **Мефодієм** (*кирилиця, глаголиця*).
— Пам'ятки писемності — **берестяні грамоти** — написи на корі берези.
— **Графіті** — зображення або написи, намальовані, написані, нашкрябані на стінах та інших поверхнях.
— Започаткування шкільної освіти Володимиром Великим; продовження цієї традиції наступниками.
— Заснування при Софійському соборі першої бібліотеки, а також **скриторію** — майстерні з переписування книжок

Повсякдення

Житло	Основний тип житла — дерев'яні зруби, які складалися з одного або кількох приміщень; багатші люди мали більш просторі будинки з декількома кімнатами та глинобитними печами; прикрашали житла різьбленням по дереву та тканинами
Одяг	Селяни носили простий одяг з льону або вовни; багатші верстви використовували більш коштовні матеріали — шовк, барвисті тканини. Типовий чоловічій одяг — сорочки, туніки, плащі та шапки; жінки носили довгі сукні та головні убори

Їжа	Основа раціону — зернові продукти (хліб, каші), овочі (капуста, ріпа), риба, молочні продукти, м'ясо (переважно свинина та яловичина); використання меду для підсолоджування страв; вживання ягід, грибів

РОЗДІЛ 3. РУСЬ-УКРАЇНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XI — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XII ст.

Передумови та причини політичного дроблення Русі-України
— Перетворення великого землеволодіння на спадкове (вотчинне). — Воєнно-політичне посилення статусу бояр та удільних князів, за якого влада великого князя стала зайвою. — Зміна торгових шляхів у зв'язку з пануванням у степу кочових племен, які перекрили шляхи до Чорного й Каспійського морів. — Панування натурального господарства, що зменшувало потребу в торгових контактах і об'єднанні земель. — Відсутність чіткої системи престолонаслідування, суперництво за владу. — Великі розміри держави; етнічне різноманіття населення; формування істотних регіональних відмінностей

РОЗДІЛ 4. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО («ДЕРЖАВА РОМАНОВИЧІВ») КІНЦЯ XII — СЕРЕДИНИ XIII ст. КОРОЛІВСТВО РУСЬКЕ СЕРЕДИНИ XIII–XIV ст.

ПОЛІТИЧНЕ ДРОБЛЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ. Розвиток Київського, Переяславського та Чернігово-Сіверського князівств	
Галицьке та Волинське князівства у XII ст.	
Галицьке князівство	**Волинське князівство**
— Засновник місцевої династії Ростислав Володимирович. — Розквіт князівства за правління Ярослава Осмомисла (1153–1197 рр.). — Боротьба проти боярської опозиції; участь у боротьбі за Київ. — Розширення князівства (приєднання земель між Карпатами та Дністром, пониззя Дунаю). — Спорудження Успенського собору у Галичі (1153–1177 рр.). — Боротьба проти половців у союзі з іншими князями	— Утворилося на західних теренах Руської держави. — Започаткування Ізяславом Мстиславичем (онуком Володимира Мономаха) місцевої династії — **1170 р.** — початок князювання Романа Мстиславича. — Найрозвинутіші міста — *Володимир, Луцьк, Берестя, Вигошів* та ін. — Обмеження боярського свавілля; опора на міщан. — Створення сильного війська

Особливості підпорядкування Галицько-Волинського князівства («держави Романовичів») та інших князівств Русі-України Монгольській імперії (Золотій Орді)

— **1242 р.** — утворення на південно-східних кордонах Русі монгольської держави — **Золотої Орди**; руські землі не належали до її складу.
— Визнання васальної залежності: князівства мусили визнати владу хана Золотої Орди та платити йому данину; князі отримували від хана **ярлик** (грамоту-дозвіл на княжіння), що підтверджувало їхнє право керувати своїми землями.
— Сплата данини та встановлення політичного контролю: для збирання данини і здійснення нагляду хан призначав **баскаків** (намісників).
— Надання князями військової допомоги Золотій Орді: князі брали участь у їхніх військових кампаніях, надавали власне військо.
— Релігійна толерантність, що дозволяло князівствам зберігати свою православну віру

Культура Галицько-Волинського князівства («держава Романовичів»), королівства Руського

Особливості розвитку

— Піднесення культури протягом XII–XIV ст. на тлі її занепаду в інших регіонах Русі.
— Збереження слов'янської спадщини.
— Поєднання західноєвропейського та слов'яно-візантійського впливів.
— Значна роль церкви.
— Формування національної культури.
— Негативний вплив війн, міжусобиць

Освіта

— Розвиток освіти за традиціями, започаткованими в Русі-Україні.
— Поширення писемності (знахідки численних «писал», які використовували для письма на воскових табличках).
— Збільшення кількості початкових шкіл, у яких навчали читання, письма, церковного співу тощо.
— Наявність при дворах князів освітніх закладів, у яких викладали елементи риторики, філософських і правових знань тощо

РОЗДІЛ 5. РУСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ СУСІДНІХ ДЕРЖАВ (СЕРЕДИНА XIV — ПОЧАТОК XVI ст.). КРИМСЬКЕ ХАНСТВО

Інкорпорація руських земель до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ), Руського і Жемантійського, Польського королівства

1351–1352 рр.	Війна між Польщею та Угорщиною за галицько-волинські землі, унаслідок якої *Галичина* залишилася під владою Польщі, *Волинь* та *Берестейська земля* — під владою Литовської держави
1353–1366 рр.	Війна князя Любарта з поляками за галицько-волинську спадщину

Права та привілеї шляхти в Польському королівстві та її роль в суспільному житті

— Головний обов'язок шляхти — військова служба за власний кошт, за що її представники отримували різні права та привілеї.
— Право на земельну власність.
— Широкі привілеї в торгівлі та землекористуванні.
— Звільнення від податків.
— Участь у сеймах (загальнодержавних зборах) і сеймиках (регіональних зборах).
— Участь в обранні короля тощо

Привілей Казимира IV 1447 р. для землевласників Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського

— Законодавчий акт у Великому князівстві Литовському, виданий великим князем Казимиром IV, який завершив процес правового оформлення шляхетського стану.
— Значно розширив права і привілеї шляхти.
— Поклав початок юридичному оформленню залежності селян від землевласників.
— Гарантував шляхті Великого князівства Литовського економічні та політичні права (на земельну власність, суду над залежним населенням).
— Заборонив шляхтичам приймати втікачів — «чужих» селян

Культура населення руcько-українських земель як система цінностей

Особливості розвитку

— Розвиток культури в складних умовах (перебування українських земель у складі різних держав), збереження при цьому яскраво вираженого національного характеру.
— Різні культурні впливи (збагачення культури західних земель традиціями поляків, німців, вірмен та ін.; вплив мусульманської цивілізації на місцеве населення Півдня)

Релігійне життя

— Складна релігійна ситуація на українських землях.
— Зниження авторитету православної церкви, яка була позбавлена зовнішньої опори через падіння Візантійської імперії.
— Наступ католицької церкви, що підтримували правителі Польщі та Литви

8 КЛАС

РОЗДІЛ 1. ЗЕМЛІ УКРАЇНИ У XVI — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Соціальна структура населення українських земель у XVI — у першій половині XVII ст.

Шляхетське самоврядне судочинство. Литовські статути

— Кінець XVI ст. — завершилося оформлення особливого становища шляхти, яка отримала широкі політичні права, обіймала державні посади різних рівнів.

— Один із ключових елементів правової системи Речі Посполитої — шляхетське самоврядне судочинство, яке забезпечувало автономію та самоврядність шляхти, ефективне вирішення спорів, і зміцнювало правову культуру та автономію шляхти; функціонувало у двох основних формах: земські та підкоморські суди.
— Важливе значення для правової системи Речі Посполитої Литовських статутів, які регулювали широкий спектр правових відносин у державі

Селяни та їхнє становище. Елементи самоврядування

— Найменш захищена і найчисленніша верства українського суспільства — селяни, які жили **громадами** й спільно користувалися землею, пасовиськами, лісами, озерами, ріками; на чолі громади — обраний на сільському сході — **отаман**.
— Розподіл селянською громадою орних земель, податків і повинностей поміж **дворищ**.
— Обрання селянською громадою *власного суду*, який мав назву *копний* і розглядав цивільні й кримінальні справи, зокрема й суперечки за землю та вбивства

Міста як простір взаємодії різних станів, етнічних і релігійних груп. Господарське життя міст

— Проживання у містах представників різних народів (німецькі, вірменські, єврейські громади), які виборювали у короля право на самоврядування, перетворюючи міста на міжнаціональні й міжконфесійні центри торгівлі.
— Розвиток внутрішньої (торги, ярмарки) і зовнішньої торгівлі.
— Помітне пожвавлення міського господарства та активне формування містян як стану під впливом магдебурзького права, яке передбачало особисту свободу для містян, міське самоврядування з власним судочинством, регулювання повинностей містян.
— Поширення **цехової системи**, що сприяло збільшенню ремісничого виробництва та удосконаленню товарів

Конфесійне розмаїття

Кризові явища у православній церкві XVI ст.

— Формальна гарантія польською владою однакових прав православних і католиків, проте православні єпископи не отримали посад у сенаті, а духовенство мало сплачувати податки (на відміну від католицького).
— Відсутність належної системи відповідної освіти для православного духовенства, занепад священства.
— Зовнішні фактори: посилення впливу католицизму, зменшення впливу православної церкви та зростання впливу реформаційних ідей.
— Негативний вплив на церковне життя права королівського патронату (привілей роздавати церковні посади).
— Загострення церковного протистояння внаслідок календарної реформи Папи Григорія XIII, пов'язаної із запровадженням григоріанського календаря, метою якого було подолати відставання календарного часу від астрономічного; дотримання православною церквою старого юліанського календаря

Причини виникнення

— Кризова ситуація у православ'ї.
— Загроза масового окатоличення православних українців.
— Утиски православного населення Речі Посполитої.
— Вплив протестантських ідей

Культурно-освітнє життя в українських землях

Особливості розвитку

— Розвиток в умовах національного та релігійного утисків.
— Відсутність єдиного політичного й духовного центру.
— Взаємодія із західноєвропейською культурою, вплив Відродження, Реформації та Гуманізму

РОЗДІЛ 4. КОЗАЦЬКА УКРАЇНА (ГЕТЬМАНЩИНА) ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII — ПОЧАТКУ XVIII ст.

Зміна політичної еліти (зі шляхетської на козацьку). Соціальні групи в середовищі козацтва

— Ліквідація великого й середнього польського шляхетського землеволодіння, кріпацтва, фільварково-панщинної системи.
— Перехід земель біглої шляхти у володіння козаків і селян; перехід частини земель у власність військового скарбу; поступове формування козацької, селянської, державної власності на землю

Правове і соціальне становище селянства, його категорії

Суттєві зміни у правовому та соціальному становищі селянства унаслідок Національно-визвольної війни: покозачення значної частини українського селянства, яке звільнилося від приватної підданської залежності й перетворилося на підданих Війська Запорозького, тобто простих людей, що володіли землею, яку самі обробляли, за умови сплати податків (чиншу) до військової скарбниці

Міста і їхні спільноти, практики самоврядування. Міське господарство. Етнічні та релігійні групи

— Міста Гетьманщини багатонаціональні (українці, євреї, поляки, вірмени тощо) і багаторелігійні (православні, католики, уніати, іудеї, мусульмани), що створювало різноманітний культурний і соціальний ландшафт.
— Основні заняття містян — ремесла і торгівля.
— Збереження містянами з торговельно розвинутих міст права на самоврядування (магдебурзького права); підпадання менших міст під козацьке управління. Самоврядування і господарська діяльність міст сприяли їхньому розвитку і забезпечували міським громадам відносну автономію в межах козацької держави. Сплата міщанами податків до міської казни та виконання різних повинностей на користь міста та гетьманської адміністрації

Становище православної церкви та її духовенства

Поділ *православного духовенства* на біле й чорне: *біле* — не підпорядковувалося світським законам Війська Запорозького, а підлягало духовному суду; *чорне* — з початку Національно-визвольної війни опинилося у винятково вигідних умовах, адже Б. Хмельницький не тільки залишав за монастирями земельні володіння та обов'язкову працю селян, але й збільшив їхні багатства новими жалуваннями

РОЗДІЛ 5. УКРАЇНА ТА РАННЬОМОДЕРНІ ІМПЕРІЇ XVIII ст.

Політична культура козацької старшини, «Історія русів» як її квінтесенція

Основні риси

— Виборність і демократичне самоврядування: обрання гетьманів і козацької старшини на загальних радах, у яких брали участь усі козаки.
— Суспільний договір між владою та підданими, за яким гетьман і старшина повинні були дбати до добробут і захист козаків.
— Дотримання закону і правопорядку.
— Захист православної віри.
— Ідея державності

«Історія Русів»

Анонімний твір, написаний наприкінці XVIII — на початку XIX ст., який відображав основні ідеї політичної культури козацької старшини:

- патріотизм і національна ідентичність, важливість національної самосвідомості українського народу та його боротьби за незалежність і свободу;
- критика деспотичного правління та свавілля іноземних держав, які намагалися підкорити Україну;
- прагнення відновити історичну справедливість, розповідаючи про славетні подвиги козаків і їхніх лідерів, таких як Б. Хмельницький;
- акцентування уваги на моральних цінностях, таких як честь, доблесть, вірність і справедливість, які повинні керувати діями правителів та громадян

Релігійне життя

Конфесійне питання як привід для Російської імперії втрутитись у політичне життя Речі Посполитої

Використання Російською імперією конфесійного питання (релігійних конфліктів) для втручання у внутрішні справи Речі Посполитої, у якій існували проблеми утисків і дискримінації некатоликів (православних, уніатів та протестантів) з боку католицької шляхти. Зокрема, коли під час Коліївщини польською шляхтою була створена *Барська конфедерація*, яка протистояла проросійській політиці польського короля Станіслава Августа і виступала за збереження незалежності держави та захист католицизму, Росія під приводом підтримки православного населення у їхніх вимогах щодо рівних прав, втрутилася у цей конфлікт і підтримала повстання, спрямоване проти польської влади; це дозволило Росії посилити свій вплив у Речі Посполитій та підготувати підґрунтя для її поділу

Греко-католицька церква як ресурс української ідентичності

— Перетворення греко-католицької церкви на важливий ресурс для формування та збереження української ідентичності.
— Сприяння розвитку освіти серед українців: заснування шкіл, семінарій, друкарень, що сприяло поширенню знань та підвищенню рівня грамотності.
— Збереження та розвиток української мови: проведення літургії та видання богослужбових книг українською мовою.
— Підтримка українського національного руху та сприяння формуванню національної свідомості українців.
— Розгортання боротьби за соціальну справедливість, проти соціального гноблення; підтримка селянських рухів

Українські території як вузол протиріч між Російською та Османською імперіями. Становище Кримського ханства і його анексія Російською імперією

Імперська політика Росії щодо Півдня України

— Спрямування імперської політики Росії щодо Півдня України на закріплення контролю над цим стратегічно важливим регіоном, інтеграцію його до складу імперії та русифікацію місцевого населення.
— Зміна етнічного складу: переселення на Південь України росіян, українців, болгар, німців, сербів та ін. народів, що сприяло розвитку землеробства та промисловості.
— Будівництво для зміцнення своїх позицій і захисту новоприєднаних територій фортець, як і згодом перетворилися на міста (Херсон, Миколаїв, Севастополь та ін.)

Становище Закарпаття

Закарпатські русини в загонах опришків і куруців

— Активна участь закарпатських русинів у різних повстанських рухах, зокрема в загонах опришків та куруців (учасників антигабсбурзьких повстань в Угорщині).
— Участь у боротьбі проти соціального, національного та релігійного гніту; прагнення захистити свої права та покращити своє становище; участь у цих рухах сприяла формуванню національної свідомості русинів

Руси-українці під владою молдовських господарів

— Важливе становище в Молдовському князівстві русів-українців, які перебували під владою молдовських господарів, зберігаючи свою культурну ідентичність та релігійні традиції.
— Основні заняття — сільське господарство та торгівля.
— Відчутний вплив на розвиток соціальної та культурної сфер.
— Підтримка православ'я та сприяння розвитку місцевої культури молдовськими господарями, незважаючи на залежність від Османської імперії, що допомагало русам-українцям зберегти свою самобутність у багатонаціональному середовищі

РОЗДІЛ 1.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII — У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Козацтво після ліквідації Запорозької Січі та Гетьманщини

— Інтеграція частини колишніх запорожців до російської армії, де вони служили в регулярних частинах, брали участь у війнах та військових кампаніях імперії.
— Асиміляція козацької еліти в імперське дворянство, що спричинило поступову втрату національної ідентичності та традицій.
— Інтеграція частини козаків, які отримали землі на правах дворянства, в поміщицьке господарство.
— Переведення більшості козаків, що працювали на землях нових власників або в державних маєтках, в селянський стан

Чиновницький апарат у відносинах з центральною імперською владою і місцевим населенням

— На чолі нових адміністративних одиниць — чиновники, призначені центральною владою: губернатори, воєводи і ін. посадовці, які контролювали місцеве управління та забезпечували імперські інтереси.
— Нагляд за виконанням імперських указів, податковими зборами тощо.
— Негативне ставлення чиновників до місцевих традицій і культури; впроваджували російські порядки та норми (зросійщення), намагалися знищити окремішність української культури, впроваджуючи російські освітні та культурні стандарти, що призводило до напруженості з місцевим населенням.
— Інтеграція українських земель до економічної системи Російської імперії, що вплинуло на розвиток інфраструктури, торгівлі та промисловості

Французько-російська війна 1812 р.

Українці на боці Наполеона I в Легіоні Яна Домбровського

— Підтримка частиною українського суспільства Наполеона, оскільки в його діях вбачали шанс на відновлення автономії або незалежності України у складі Польщі.
— Приєднання частини українських козаків та добровольців, мотивованих ідеями свободи та боротьби проти російського панування, до Легіону Яна Домбровського — військового формування, утвореного польським генералом Яном Домбровським, учасники якого прагнули відновити незалежність Польщі, втраченої внаслідок поділів Речі Посполитої

Соціальні та економічні зміни

— Основа економіки — сільське господарство.
— Домінування поміщицького землеволодіння; панщинна система господарювання.
— Криза кріпосницької системи.
— Розширення посівних площ; зростання товарності.
— Розмивання станових перегородок

Шляхетсько-дворянська верства

— Ключова роль у соціально-економічному і політичному житті.
— Збереження шляхтою своїх прав і привілеїв після приєднання українських земель до Російської імперії.
— Основне джерело багатства і впливу — землеволодіння; належність більшості земель поміщикам, які володіли маєтками і кріпаками.
— Численні привілеї (право на володіння землею, кріпосну працю, звільнення від податків і військової служби, доступ до вищих посад у державній службі).
— Запровадження прогресивними поміщиками нових методів ведення господарства, використовуючи передові агротехнічні інновації.
— Вкладання коштів у промислове виробництво (цукрову, текстильну промисловість та ін.), що сприяло розвитку економіки.
— Ключові позиції у місцевому управлінні, судочинстві, військовій службі

Життя сільської громади

— Сільська громада — основна соціальна одиниця, що забезпечувала економічне та соціальне життя регіону.
— Склад: *селяни-кріпаки* (були залежними від поміщиків і працювали на їх землях; були значно обмежені правами і зазнавали значної експлуатації); *вільні селяни* (мали свої земельні наділи, самостійно розпоряджалися своєю працею і продукцією); *місцева еліта* (старости, священники, заможні селяни), які мали значний вплив на життя громади.
— Вирішення важливих питань (обрання старост, розподіл земельних наділів, вирішення конфліктів тощо) на сільських зборах, у яких брали участь усі дорослі чоловіки

Міщани: ремісники, торговці, підприємці

— Відігравали важливу роль у соціально-економічному житті; мали різний соціальний статус і рівень доходів.
— Зростання робітничого класу, пов'язане із розвитком промисловості; важкі та небезпечні умови праці робітників.
— Важлива роль у міському економічному житті торговців, якій переважно займалися роздрібною торгівлею.
— Формування підприємницького класу (родини Яхненків, Симиренків)

Початок українського національного руху («національне відродження»): шляхетський етап	
Асимілятори	**Традиціоналісти**
— Підтримували інтеграцію української шляхти та інтелігенції в російське суспільство; вважали, що шлях до прогресу лежить через прийняття російської культури, мови та політичної системи. — Займали високі посади в російській адміністрації, війську та освітніх установах; сприяли поширенню російської культури та мови. — Сприяли втраті національної ідентичності та зростанню російського впливу на українське суспільство	— Відстоювали збереження українських традицій, мови та культури; виступали за відновлення історичної пам'яті та підтримку національної самобутності. — Досліджували українську історію, фольклор та літературу, організовували культурні заходи, видання книг і газет українською мовою. — Мали значний вплив на формування української національної самосвідомості та ідентичності, сприяли розвитку національного руху та відродженню української культури

Політичне та етнічне розуміння нації	
Політичне розуміння	**Етнічне розуміння**
Акцентує увагу на аспектах громадянства, політичної організації та правового статусу; розглядає націю як сукупність громадян, об'єднаних спільними політичними інститутами, законами та правами	Акцентує увагу на спільності культури, мови, історії та походження; розглядає націю як сукупність людей, об'єднаних спільними етнічними і культурними характеристиками

Політичні рухи
«Українське питання» в баченні російської влади й громадськості
— Прагнення утримати контроль над українськими землями та забезпечити інтеграцію українців до складу Російської імперії. — Імперська централізація та русифікація. — Підтримка імперської політики більшістю російської громадськості, яка вважала, що українці повинні інтегруватися в російське суспільство і прийняти російську культуру. — Підтримка частиною інтелігенції, яка вважала українців і білорусів частиною «єдиного російського народу», ідеї слов'янської єдності
Імперська «теорія офіційної народності» («православ'я — самодержавство — народність»)
— Була офіційною ідеологією Російської імперії, сформульованою в 1830-х роках за правління імператора Миколи I. — Російська влада прагнула утримати Україну в орбіті православної віри, розглядаючи уніатів та католиків як загрозу для стабільності імперії; поширення православ'я на українських землях як засобу культурної та політичної інтеграції українців до складу Російської імперії. — Централізація влади.

— Репресії проти українського національного руху.
— Поширення російської культури, мови та звичаїв; погляд на українську мову та культуру як другорядну і меншовартісну

РОЗДІЛ 2.
УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII — У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Реформи Марії Терезії та Йосифа II	
Організація імперської влади. «Освічений абсолютизм»	
Адміністративна	Поділ *Королівства Галичини та Лодомерії* на округи, очолювані старостами; у селах влада належала мандаторам; містами управляли магістрати, згодом — міські ради; центр — Львів
Аграрна	— Обмеження панщини 3-ма днями на тиждень; заборона недільної панщини, примусових робіт. — **1780–1782 рр.** — ліквідація особистої залежності селян в Австрійській імперії; надання селянам мінімальних громадянських прав (одружуватися, навчати дітей). — **1789 р.** — ліквідація панщини Йосифом II; скасування цього рішення після смерті імператора
Освітня	— **1777 р.** — шкільна реформа, яка надавала право навчати дітей у початковій школі рідною, «материнською» мовою. — Відкриття у Відні семінарії «Барбареум» для навчання греко-католицького духовенства
Релігійна	— Зрівняння в правах католицької, протестантської та греко-католицької церков; рівні права у прийнятті на державну службу
Наслідки	— Позитивний вплив реформ на модернізацію краю. — Позитивні зміни в становищі селян і греко-католицької церкви. — Поширення прихильного ставлення українців до Габсбургів. — Посилення німецького впливу

РОЗДІЛ 3.
ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНИ КІНЦЯ XVIII — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Повсякденне життя сільського і міського населення	
Сільське населення	**Міське населення**
— Будівництво осель із дерева або глини; проста конструкція; прості побутові умови з мінімумом меблів і комфорту; жили кілька поколінь; обмежені умови для підтримання гігієни. — Одяг простий із льону або вовни (сорочки, штани, спідниці тощо)	— Проживання заможних міщан і дворян у цегляних будинках, часто кількаповерхових: розкішні будинки дворян; комфортне і добре обладнане житло дворян; простіші будинки міщан; наявність публічних бань. — Виготовлення одягу дворян і купців із дорогої тканини; простіший одяг міщан

Емансипація селянства. Становище жінки
— Виконання жінками у селянських родинах численних обов'язків: хатня робота, догляд за дітьми; ведення господарства, праця на полі. — Обмежені права жінки у спадкуванні, власності та юридичних справах; обмежений доступ до освіти. — Поступове зростання свідомості щодо важливості освіти та прав жінок під впливом європейських ідей і просвітницьких рухів

Розвиток культури
Імперська політика в галузі освіти і наук
— Русифікація. — Контроль за навчальними закладами і науковими установами. — Підтримка лояльних науковців (стипендії, гранти тощо)

Національно-культурне життя поляків, росіян, євреїв, німців, кримських татар на теренах України	
Проживання на території України різних національних громад, кожна з яких мала своє національно-культурне життя	
Поляки	Зосередження діяльності на збереженні національної ідентичності, культурних і освітніх традицій; діяльність польських шкіл, гімназій, університетів, де викладали польську мову і літературу; створення польськими письменниками **(Ю. Словацький, А. Міцкевич)** творів, що відображали польську національну свідомість і історію
Росіяни	Русифікація; насадження російської мови і культури (відкриття російських шкіл, університетів, театрів); сприяння розвитку російської культури і науки на українських землях
Євреї	Збереження релігійної і культурної автономії; створення єврейських шкіл (хедери і єшиви), де вивчали Тору і Талмуд; центри релігійного і культурного життя — *синагоги*; важливі центри єврейського культурного, релігійного і економічного життя — єврейські *штетли* — невеличкі міста, де єврейське населення становило значну частину або навіть більшість жителів
Німці	Освоєння німецькими колоністами південних регіонів України, де вони заснували села, у яких зберігали свою мову, релігійні і культурні традиції; центри релігійного життя — протестантські церкви
Кримські татари	Збереження своєї національної ідентичності через іслам і традиційні культурні практики; центри релігійного життя — мечеті; здобуття освіти в **медресе** (*ісламських школах*); багата культурна спадщина в галузі мистецтва і ремесел (кераміка, текстиль, ковальство тощо)

Зміни в соціальній структурі населення

Становлення української інтелігенції

— Перетворення університетів на центри формування інтелігенції; підвищення грамотності серед населення завдяки зростанню шкіл, гімназій.
— Об'єднання інтелігенції (*соціальний прошарок, що складається з осіб, які займаються творчою розумовою працею і для яких вона є джерелом існування*) у літературні та наукові товариства для обговорення та просування національних ідей.
— Широка видавнича діяльність (журнали «Основа», «Київська старина», «Громада», газета «Київський телеграф» тощо), що сприяло формуванню національної самосвідомості

Формування робітництва

— Формування робітничого класу — **пролетаріату**; важкі умови праці (тривалий робочий день, низька зарплатня тощо); об'єднання робітників у *профспілки*, щоб захистити свої права.
— Створення благодійних організацій, які надавали допомогу новоприбулим селянам.
— Труднощі адаптації селян до міських умов життя: відсутність досвіду роботи на фабриках, соціальна ізоляція, відсутність доступного житла (тісні, антисанітарні умови)

Польський, єврейський та кримськотатарський рухи в Україні

Громадсько-політичне та культурне життя єврейського населення: ортодокси та асимілятори. Сіонізм

— Зародження **сіоністського руху**, представники якого виступали за створення єврейської держави в Палестині і організовували політичні та громадські структури для підтримки цієї ідеї.
— Поділ єврейського населення на дві основні групи — *ортодокси* та *асимілятори*

Ортодокси	Асимілятори
— Прагнення зберегти традиційний спосіб життя; дотримання релігійних норм і правил (вивчення Тори, підтримка внутрішньої єдності громади). — Не брали активної участі в політичному житті, зосереджуючись на збереженні своїх релігійних традицій та культури	— Прагнення інтегруватися в ширше суспільство, приймаючи елементи російської / української культури і світогляду, що мало сприяти поліпшенню їхнього економічного та соціального становища. — Активна участь у громадському та політичному житті (ставали відомими лікарями, адвокатами, підприємцями та науковцями)

Кримськотатарське національне відродження

Передумови

— Еміграція значної кількості кримських татар до Османської імперії після приєднання Криму до Російської імперії у 1783 р.
— Утиски з боку російської адміністрації, у відповідь на що розпочався процес національного відродження кримських татар, спрямований на збереження національної ідентичності

РОЗДІЛ 5.
УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Зміни у політичному становищі західноукраїнських регіонів у зв'язку з перетворенням Австрійської імперії на Австро-Угорську

— **1867 р.** — перетворення Австрійської імперії на конституційно-парламентську Австро-Угорську монархію.
— Розподіл імперії на австрійську Цислейтанію, до складу якої увійшли *Галичина* та *Буковина*, та угорську Транслейтанію, до складу якої увійшло *Закарпаття*.
— Зміна державотворчого принципу з централізму на федералізм.
— «Українське питання» в політиці австрійської влади: створення нової адміністративної одиниці — *коронний край* — Королівство Галичини та Лодомерії зі столицею у Львові, до якого належали Східна Галичина і Північна Буковина з переважно українським населенням; встановлення польського домінування в результаті австро-польського компромісу.
— «Відкриття шляху до здобутків європейської демократії; пробудження національної гідності декларуванням рівності усіх народів імперії; децентралізація; утвердження парламентаризму; створення підґрунтя для розгортання національно-політичних рухів; надання українському руху нового імпульсу

Зростання української політичної активності

Українсько-польське суперництво в Галичині

— Значний вплив поляків у місцевій адміністрації, які посідали більшість місць у Галицькому сеймі.
— Домінування польської шляхти та землевласників в економічному житті регіону, що призводило до соціальних конфліктів та боротьби за землю і ресурси.
— Намагання поляків асимілювати українців через польську мову і культуру; прагнення українців зберегти свою мову, культуру та православну віру

Українське представництво в Галицькому сеймі та австрійському парламенті у Відні

— Збільшення українського представництва в Галицькому сеймі: боротьба українських депутатів за права селян, освіту рідною мовою і культурний розвиток.

— Просування українськими депутатами національних інтересів в австрійському парламенті: автономія українських земель, підтримка української освіти та культурних прав

РОЗДІЛ 6.
УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Населення України на початку XX ст.

— Етнічний склад: основна частина населення — українці; значна частка росіян, євреїв, поляків, німців та інших етнічних груп.
— Проживання більшості населення в селах, зайнятість у сільському господарстві; малоземелля або безземелля селян; самобутність сільських громад, які мали багаті культурні традиції.
— Урбанізація: стрімке зростання міст (Київ, Харків, Одеса, Львів); збільшення міського населення за рахунок індустріалізації та внутрішньої міграції з сільської місцевості; збільшення міської буржуазії та інтелігенції.
— Висока народжуваність при високому рівні смертності, особливо серед дітей

Міста як осередки великого підприємництва, торгівлі та фінансів

— Перетворення українських міст (Київ, Харків, Катеринослав) на центри індустріалізації, де розвивалися різні галузі промисловості: машинобудування, металургія, виробництво залізничного обладнання.
— Міста — важливі торговельні вузли, де розвивалася як внутрішня торгівля, так і зовнішня (Одеса, Львів, Київ та ін.).
— Функціонування в містах банків та інших фінансових установ.
— Розвиток підприємництва завдяки доступу до капіталу, робочої сили та ринків

«Націоналізація» селянства

Соціально-економічні зміни

— Економічна індивідуалізація селян внаслідок столипінської аграрної реформи.
— Зростання у результаті втрати землі селянами сільського пролетаріату, що сприяло їхньому політичному активізму

Національна свідомість

— Формування національної свідомості, зокрема серед селян, завдяки діяльності культурно-освітніх організацій, таких як «Просвіта», де йшлося про українську історію, мову і культуру.
— Важлива роль УГКЦ, яка опікувалася розвитком освіти серед населення, здійснювала обряди та богослужіння українською мовою; **1900 р.** — обрання митрополитом УГКЦ **А. Шептицького**, який поставив участь греко-католицького духовенства в українському русі в залежність від дотримання ним християнської моралі: відстоювання ідеї об'єднання християнських церков; виступ на захист українства

Культурний розвиток
— Збереження національної ідентичності через українські традиції, фольклор та обряди. — Селянська тематика в українській літературі

Українське представництво в австрійських парламентських установах — Галицькому сеймі і Державній раді	
— Намагання західноукраїнських політиків консолідувати зусилля для розгортання боротьби за національні права та автономію українців. — Створення українських політичних фракцій, які дозволяли більш ефективно представляти інтереси українців	
Галицький сейм	— Був регіональним органом влади Королівства Галичини та Лодомерії — автономної області в складі Австро-Угорської імперії і важливою платформою для українців Галичини для політичної діяльності та представництва інтересів. — Розгортання українцями Галичини боротьби за збільшення свого представництва в сеймі, зокрема УНДП
Державна рада	— Була законодавчим органом Австро-Угорщини, що складався з двох палат: Палати панів і Палати депутатів. — Обмежене представництво українців Галичини у Палаті депутатів. — Розгортання українськими депутатами боротьби за рівні права з іншими національностями імперії. — Актуалізація питань автономії для українських земель, соціально-економічного розвитку, освіти українською мовою

РОЗДІЛ 7. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В СЕРЕДИНІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX ст.

Повсякдення села та міста	
Громада як форма організації сільського населення	
— **Громада** — форма самоврядування сільського населення, що функціонувала на основі традиційних звичаїв та правових норм. — Регулювання внутрішніх справ громади через збори, де обиралися старшини та інші керівники. — Громада контролювала розподіл земель, управління громадським майном, організовувала різноманітні соціальні та економічні функції, такі як ремонти доріг та мостів	
Відмінність української сільської громади від російської общини	
Правовий статус	Українська громада діяла на основі традицій і звичаїв, без чітко визначеного правового статусу, тоді як російська община мала формальне правове регулювання

Адміністративна роль	Громада в Україні мала більше автономії та діяла на основі місцевих звичаїв, тоді як община в Росії була більш інтегрована в державну адміністративну систему та виконувала функції, визначені центральним урядом
Земельні відносини	Системи розподілу землі були різними: в Україні громада могла використовувати традиційні способи розподілу, тоді як в Росії існували чіткі правила і регуляції, що визначали порядок розподілу земель

Заняття та умови праці, житло селян і містян

— Основна діяльність селян — землеробство; вирощували зернові культури, овочі, фрукти та займалися скотарством; сільська праця — важка і вимагала багато часу та зусиль; усі члени родини, разом із дітьми, брали участь у роботах.
— Сільські хати збудовані з дерева або глини і вкриті солом'яними або черепичними дахами; у хаті розміщена піч, яку використовували для приготування їжі та обігріву, спальня, де спали всі члени родини, і комора для зберігання продуктів.
— Міське населення працювало в різних сферах: торгівля, ремесла, промисловість, наука та освіта; робочий день на промислових підприємствах був довгий (10–12 годин на добу) і важкий.
— У містах жили в кам'яних або цегляних будинках; багатіші родини могли мати окремі будинки, тоді як бідніші переважно жили в багатоквартирних; більшість будинків мала водопостачання та каналізацію, що було значним поліпшенням порівняно з сільськими умовами

Дозвілля й розваги

— Основні розваги в селі — народні свята, ярмарки та вечорниці; селяни збиралися разом, співали пісні, танцювали та грали в ігри.
— У містах існували театри, кінотеатри, музеї, бібліотеки та клуби, де городяни могли проводити свій вільний час

Зовнішній вигляд мешканців села і міста

— Одяг селян простий і практичний: чоловіки носили сорочки, штани та пояси, а жінки — сорочки, спідниці та хустки; одяг виготовляли з льону та вовни, часто вишиваючи його традиційними візерунками.
— Міський одяг був більш різноманітним та відображав соціальний статус людини: чоловіки носили костюми, капелюхи та пальта, а жінки — сукні, спідниці, блузки та модні аксесуари; мода змінювалася досить швидко, і міське населення стежило за новими тенденціями

Етнічне й конфесійне розмаїття міського населення

— Значне етнічне та конфесійне розмаїття міст, що було результатом різних історичних, соціальних і економічних факторів.
— Формування багатокультурного середовища в містах.
— Привнесення різними етнічними та релігійними групами своїх традицій, мови, освіти та культурних практик, що сприяло культурному збагаченню.
— Етнічні та конфесійні відмінності інколи призводили до соціальних напружень, але також сприяли співпраці і взаємопроникненню культур

**Реалізм другої половини XIX ст.
як світоглядна і культурно-мистецька течія**

— Перетворення реалізму на важливу культурно-мистецьку течію, яка мала значний вплив на розвиток літератури, образотворчого мистецтва, архітектури та сприяла формуванню соціальної та національної свідомості

Меценатство

— Значний вплив меценатства на різні аспекти життя:
- фінансування будівництва і утримання шкіл, університетів, бібліотек, що сприяло розвитку освіти і підвищенню рівня грамотності серед населення;
- відкриття музеїв, театрів і галерей, що дозволяло популяризувати мистецтво і культуру серед широких верств населення;
- фінансування лікарень і медичних закладів, що покращувало умови охорони здоров'я та медичної допомоги

**Участь церкви (релігійних організацій) і духівництва
у формуванні основ новочасного українського суспільства**

— Важливе місце в системі освіти: функціонування при церквах і монастирях шкіл; підтримка духівництвом створення світських навчальних закладів, що сприяло підвищенню рівня грамотності населення.
— Церкви і монастирі — центри культурного життя, які підтримували розвиток іконопису, літератури, музики; церковні бібліотеки — одне з небагатьох джерел знань та інформації.
— Активне сприяння греко-католицького духівництва пробудженню національної свідомості серед українців, духівництво підкреслювало важливість української мови, культури та історії, що допомагало формуванню національної ідентичності.
— Участь окремих священників у політичному житті, зокрема активна підтримка національного руху священником і громадським діячем **М. Вербицьким** (автор музики українського гімну).
— Благодійна діяльність: допомога бідним, сиротам, хворим і літнім людям; організація лікарень, притулків, їдалень та ін. соціальних установ

Розширення просторів світського життя (секуляризація)

— **Секуляризація** — це процес зменшення впливу релігії та церкви на різні аспекти суспільного життя, культури, політики та особистої сфери.
— Зростання кількості шкіл, гімназій, де навчальні програми були побудовані на світських засадах.
— Діяльність університетів, які ставали центрами наукової думки, де велику увагу приділяли природничим наукам, історії, літературі та іншим світським дисциплінам.
— Розвиток наукових товариств, таких як Наукове товариство імені Шевченка у Львові, що сприяло поширенню наукових знань та світського світогляду; ці товариства проводили дослідження, публікували наукові праці та організовували конференції.

— Висловлення ідей секуляризації та соціальної справедливості в творах українських письменників і поетів (І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка), які досліджували теми пов'язані з людською природою, суспільством та політикою, часто критично ставлячись до релігійних догм.
— Відхід художників від суто релігійних тем, вони зверталися до зображення повсякденного життя, історичних подій і соціальних проблем.
— Поява політичних партій і рухів, які відстоювали ідеї світської держави, сприяла зростанню громадської активності

Зміни в поглядах на становище жінки

— Суттєві зміни в становищі жінок зумовлені як загальноєвропейськими процесами модернізації, так і специфічними національними факторами.
— Доступ українських жінок до освіти (відкриття жіночих гімназій); можливість завдяки освіті працювати в різних сферах (освіта, медицина, журналістика).
— Активне залучення жінок до ринку праці: робота на фабриках, у сфері обслуговування, освіти та охорони здоров'я.
— Участь українських жінок у суфражистському русі; боротьба за соціальні, економічні та політичні права.
— Залучення жінок до громадської діяльності; створення товариств і організацій, які сприяли просуванню жіночих прав (1884 р. — заснування у Львові Товариства українських жінок).
— Отримання визнання українськими письменницями, співачками, акторками, освітянками (Леся Українка, Ольга Кобилянська, Соломія Крушельницька, Марія Заньковецька, Софія Русова, Христя Алчевська та ін.)

Опіка над здоров'ям і медичні служби

— Значні зміни в сфері охорони здоров'я та медичних служб, які були частиною загальноєвропейських процесів модернізації та впровадження нових медичних знань.
— Розвиток медичної освіти (медичні факультети в університетах; жіночі медичні курси тощо).
— Відкриття нових лікарень, клінік, диспансерів, спеціалізованих медичних закладів у містах; амбулаторій та фельдшерсько-акушерських пунктів у сільських районах.
— Поширення знань про важливість гігієни та санітарії; вакцинація.
— Створення благодійних медичних закладів і фондів, що забезпечували безкоштовну медичну допомогу для незаможних верств населення.
— Відкриття санаторіїв та спеціалізованих закладів для лікування хронічних захворювань, зокрема туберкульозу.
— Видатні медичні діячі: **М. Пирогов** (засновник військово-польової хірургії та анестезіології, розробник методики гіпсової пов'язки), **Д. Заболотний** (мікробіолог та епідеміолог; розробник методів боротьби з епідеміями), **І. Мечников** (біолог, лікар, лауреат Нобелівської премії з фізіології та медицини; розробник теорії фагоцитозу та імунітету, основ геронтології) та ін.

Зміни у світосприйнятті та відчутті людиною простору	
Нові види транспорту	— Поява **залізниці** і **потягів**, що сприяло економічному розвитку, міграції населення та поширенню культурних ідей. — 90-ті рр. XIX ст. — поява в українських містах перших **трамваїв**, що значно полегшило міське пересування, зробивши його більш доступним і швидким для широких верств населення. — Початок XX ст. — поява **автомобілів**, які на той час були доступні лише для багатих людей, але вони стали символом прогресу
Засоби спілкування	— Поява **телеграфу**, який став першим засобом швидкої комунікації на великих відстанях і дозволяв передавати повідомлення практично миттєво, що змінило характер ділових та особистих взаємин. — Межа XIX–XX ст. — поява **телефону**, який став важливим засобом комунікації та дозволявав людям спілкуватися безпосередньо та швидко
Поширення інформації	— Збільшення кількості періодичних видань. — Перетворення газет та журналів («Киевская старина», «Літературно-науковий вісник») на важливі засоби поширення інформації, формування громадської думки та популяризації нових ідей
Громадський простір	— Брукування вулиць, що зробило пересування містом більш комфортним та безпечним, особливо в дощову погоду. — Освітлення вулиць, спочатку газове, а потім електричне, що значно покращило якість життя в містах, підвищило рівень безпеки та сприяло розвитку нічного життя
Нові види мистецтва	— Новий засіб вираження і документування дійсності — **фотографія**, яка дозволила зберегти історичні моменти, створювати портрети та пейзажі, що раніше було можливо лише через живопис. — Поч. XX ст. — поява **кінематографа**, що відкрило нові горизонти в мистецтві; перетворення фільмів на популярне розважальне і культурне явище, що мало величезний вплив на суспільство

11 КЛАС

РОЗДІЛ 4.
ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ, ЇЇ РОЛЬ У РОЗПАДІ СРСР

Формування багатопартійності

Передумови

— Демократизація суспільно-політичного життя.
— Діяльність опозиційних організацій.
— Вилучення із Конституції ст. 6 про керівну роль КПРС.
— Прийняття Верховною Радою України постанови *«Про порядок реєстрації громадських об'єднань»*

Особливості

— Нечисленність політичних партій; низька популярність.
— Гуртування більшості партій навколо окремих людей, а не якоїсь ідеї.
— Подібність програм, яким були притаманні загальні гасла.
— Опозиційний характер діяльності багатьох партій щодо влади.
— Слабка консолідація центристських сил; переважання партій націонал-демократичного спрямування на Західній Україні, лівої орієнтації — на Сході

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК УКРАЇНИ ЯК НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ

— Державна влада розподіляється на три гілки: законодавчу, виконавчу, судову; державна мова — українська.
— Гарантія демократичних прав і свобод усім громадянам.
— Закріплення різних форм власності.
— Проголошення принципу мирного і взаємовигідного співробітництва з усіма країнами

Історичне значення	Конституція юридично закріпила політичний і економічний суверенітет української держави, її територіальну цілісність, основні права і свободи громадян

Демографічна та етносоціальна структура населення України

— Падіння чисельності населення, старіння нації, депопуляція.
— Сезонна міграція.
— **Поліетнічність;** повернення кримськотатарського народу на історичну Батьківщину

РОЗДІЛ 6.
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

Широкомасштабне вторгнення російських військ на терени України

Україна в імперській доктрині «русского міра»

— Доктрина слугує ідейним підґрунтям для закликів про реставрацію колишньої Російської імперії / СРСР військовим шляхом.
— Заперечення існування української нації; розглядає українців як частину «единого русского народа».

— Виправдання прямої збройної агресії Російської Федерації «захистом російського і російськомовного населення»

Російська пропаганда як інструмент підбурювання війни і геноциду

— Ведення Росією потужної **інформаційної війни.**
— Висвітлення російською владою у засобах масової інформації військової агресії проти України як «вимушеного кроку для звільнення братської країни від нацистів» (ідеологема **«денацифікація України»**). Використання пропагандистських кліше «бандерівці», «укронацисти».
— Протидія України російській пропаганді та дезінформації

Розгортання дипломатичної боротьби України

— Утворення міжнародної коаліції держав на підтримку незалежності і обороноздатності України.
— Надання Україні зброї; **лендліз** — військова допомога від США.
— Фінансова підтримка; допомога надходить від США, країн Європейського Союзу, Міжнародного валютного фонду, Світового банку, інших фінансових інституцій.
— Запровадження санкцій проти РФ: зменшення обсягу чи взагалі відмова європейських країн від закупівлі російського газу; накладення банківських обмежень тощо.
— **23 червня 2022 р.** — отримання Україною статусу **кандидата в члени ЄС**. Цей статус офіційно запускає процес набуття Україною членства у ЄС, розширює співпрацю з країнами Європи, сприяє залученню інвестицій, надає можливість отримання фінансової допомоги

Повсякдення в умовах війни

— Рух Опору на тимчасово окупованих територіях.
— Виникнення величезної кількості біженців та вимушених переселенців.
— Масова еміграція українців, гуманітарна підтримка біженців в країнах ЄС (Німеччина, Польща, Чехія та ін.).
— Існування на тимчасово окупованих територіях колабораціонізму. **Колабораційна діяльність** — співпраця з країною-ворогом, що полягає у добровільному зайнятті посад в різних органах окупаційного режиму, участі у проведенні незаконних виборів та референдумів, здійсненні пропаганди в інтересах держави-агресора.
— Примусове переселення громадян України до РФ (зокрема дітей)